

نشریه علمی

پژوهشنامه ادبیات تعلیمی

سال چهاردهم، شماره پنجاه و چهارم، تابستان ۱۴۰۱، ص ۵۲-۳۱

تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی دوره متوسطه اول بر اساس میزان توجه بر مؤلفه‌های تربیت اخلاقی

دکتر منصور نیک‌پناه*

چکیده

پژوهش حاضر با هدف بررسی و تحلیل میزان توجه بر مؤلفه‌های تربیت اخلاقی در متون فارسی دوره متوسطه اول اجرا شده است. روش پژوهش، تحلیل محتوای مقوله‌ای و واحد تحلیل، متن، اشعار و تصویر است. جامعه آماری این پژوهش کتاب‌های فارسی مدارس پایه اول تا سوم متوسطه اول در سال ۹۹-۱۴۰۰ است و رویکرد پژوهش نیز کاربردی است. ابزار جمع‌آوری اطلاعات فهرست واری است. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از شاخص‌های آمار توصیفی فراوانی و درصد استفاده شده است. عمده‌ترین نتایج پژوهش نشان داد که در کتاب‌های فارسی پایه هفتم، بیشترین نمود به‌ترتیب متعلق به مؤلفه‌های طبیعت‌شناسی و محبت و مهرورزی است و مؤلفه‌های صبر و بردباری و نکوهش هوا و هوس نفسانی کمترین نمود را دارند. در پایه هشتم و نهم به‌ترتیب مؤلفه‌های طبیعت‌شناسی و وطن‌دوستی بیشترین نمود را داشته‌اند؛ نیز در پایه هشتم مؤلفه‌های صبر و بردباری و قناعت و در پایه نهم، قناعت و نکوهش هوا و هوس نفسانی کمترین نمود را به خود اختصاص داده‌اند. پرسشی که در این پژوهش در پی پاسخ آن هستیم آن است که «مؤلفه‌های اخلاقی در محتوای متون منظور چه میزان پوشش‌دهی را در بر می‌گیرد؟».

واژه‌های کلیدی

تحلیل محتوا؛ تربیت اخلاقی؛ متون فارسی؛ دوره متوسطه اول

۱- مقدمه

تربیت اخلاقی از اصولی است که تأکید بر آن در پرورش نسل نوآموز کشور و تأمین آینده مملکت تأثیر بسزایی دارد؛ بنابراین برای هدایت متعلمان به سوی اهداف متعالی لازم است به شاخص‌های تربیت اخلاقی در مدارس و متون درسی توجه بیشتری شود. اسلام مکتبی با نظام تربیتی خاص خود است. این نظام با سایر نظام‌های تربیتی تمایزهای اساسی دارد. تبیین عناصر این نظام شامل هدف، برنامه، روش، ارزشیابی و... مستلزم نظریه‌پردازی و استخراج این عناصر از متون و منابع معتبر دینی است؛ بنابراین همانند بُعد آموزش، بُعد پرورش نیز نیازمند ابزارهایی برای سنجش و ارزشیابی است و شاخص‌ها نیز نوعی از این ابزارها هستند. «شاخص‌های تربیتی ریشه در اهداف تربیتی دارند؛ چون شاخص‌ها ابزاری جهت رسیدن به اهداف‌اند» (تاج‌الدین، بازارگادی، ۱۳۸۸: ۲۱)؛ بنابراین هر فرزندی بعد از خانواده وارد فضای مدرسه و کلاس درس می‌شود تا در آنجا به آموزش بپردازد و تربیت او از جنبه‌های عاطفی، اجتماعی، دینی، اخلاقی و... آغاز می‌شود. بی‌گمان یکی از جنبه‌های مهم تربیت دینی، تربیت اخلاقی است. تعلیمات دین بر سه پایه اعتقادات، اخلاقیات و احکام بنا شده است. این پژوهش به دنبال تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی دوره متوسطه اول از لحاظ میزان توجه بر مؤلفه‌های تربیت اخلاقی است. متون درسی به‌ویژه کتاب‌های فارسی، این رسالت مهم را به‌نوعی بر عهده دارند؛ زیرا برخواسته از فرهنگ غنی و اصیل اسلامی و ایرانی هستند و بیان مسائلی اخلاقی با استفاده از ادبیات و عبارات‌های شاعران و نویسندگان ادب فارسی می‌تواند تأثیری بسیار شگرف در شخصیت فرد داشته باشد؛ به‌ویژه آنکه یک فصل در کتاب‌های فارسی تحت عنوان ادبیات تعلیمی، با هدف پند و اندرز به مخاطبان خود سعی در روشنگری دارد. شمیسا در این باره می‌گوید: «آثاری که به تبیین دانش یا بیان مسائلی اخلاقی، مذهبی و فلسفی با رویکرد ادبی می‌پردازند، اثر تعلیمی نامیده می‌شود» (شمیسا، ۱۳۸۷: ۱۱۱). کتاب‌ها و مقالات مرتبط با موضوع در پژوهش‌های گوناگون تحلیل محتوا شده‌اند؛ از آن جمله است: کتاب تعلیم و تربیت در اسلام (مطهری، ۱۳۷۵)؛ کتاب پژوهشی در تعلیم و تربیت اسلامی (صانعی، ۱۳۷۸)؛ کتاب نگاهی دوباره به تربیت اسلامی (باقری، ۹۰)؛

مقاله «تناسب نظام آموزش و پرورش رسمی با تربیت دینی» (سعیدی رضوانی، ۱۳۸۰)؛ مقاله «رویکردها در برنامه‌دستی و نسبت آن‌ها با تعلیم و تربیت دینی» (اعتصامی، ۱۳۸۴)؛ مقاله «شاخص‌ها و آسیب‌های تربیت دینی» (کشاوری، ۱۳۸۷)؛ مقاله «طبیعت‌شناسی سعدی و دلالت‌های آن در تربیت عقلانی» (ایرانمنش، ۱۳۹۳)؛ مقاله «ارزیابی تربیت دینی دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه شهر شیراز» (مرزوقی و دهقانی، ۱۳۹۸)؛ پایان‌نامه بررسی مؤلفه‌های تربیت اخلاقی در کتاب‌های درسی سال دوم راهنمایی (اسلامی، ۱۳۸۸)؛ البته مرور این پژوهش‌ها نشان می‌دهد کتاب‌های فارسی دوره متوسطه اول از لحاظ میزان توجه بر مؤلفه‌های تربیت اخلاقی تحلیل محتوا نشده‌اند. پژوهش حاضر نیز برای پرکردن این خلأ پژوهشی و همچنین به سبب اهمیت تربیت اخلاقی انجام شده است؛ هدف اصلی آن نیز یافتن پاسخ برای این پرسش است که «در کتاب‌های فارسی دوره متوسطه اول تا چه اندازه به تربیت اخلاق دینی توجه شده است؟». به عبارتی مسئله اساسی در این پژوهش آن است که «تا چه اندازه کاربرد مؤلفه‌های تربیت اخلاق دینی در پایه‌های مختلف متوسطه اول با یکدیگر تفاوت دارند؟».

۱-۱ پیشینه پژوهش

میمنت عابدینی بلترک (۱۳۹۹) در مقاله‌ای تحت عنوان «بررسی جایگاه تربیت اخلاقی در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی»، مطالعه‌ای از نوع تحلیل محتوا انجام داده که در نشریه تعلیم و تربیت اسلامی منتشر شده است. وی مباحث تربیت را در کتاب‌های مدنظر بررسی کرده است.

شهلا دهقانی و کیوان بلندهمتان (۱۳۹۶) در مقاله «تربیت اخلاقی مبتنی بر ادبیات داستانی: تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی» - چاپ شده در نشریه نظریه و عمل در برنامه‌دستی - موضوع را با محوریت ادبیات داستانی تحلیل کرده‌اند.

محمد شجاعی فرد (۱۳۹۲) در رساله‌ای با عنوان بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های تربیت اخلاقی در کتب ادبیات فارسی دوره متوسطه اول با راهنمایی عباس قلتاش و مشاوره مسلم صالحی در دانشگاه آزاد اسلامی در مقطع کارشناسی ارشد به نقد و بررسی موضوع پرداخته است. ابزار پژوهش در این تحقیق، سیاهه تحلیل محتوای متون درسی

علوم انسانی است که پس از مطالعه مبانی نظری و پیشینه پژوهش تدوین شده است. روایی ابزارها با استفاده از دیدگاه کارشناسان علوم انسانی و تربیتی است و پایایی ابزار به میزان ۰/۷۹ برآورد شده است؛ نیز واحد تحلیل، کلمات مندرج در متن عناصر کتاب درسی (اهداف، محتوای متون) است. مهم‌ترین نتایج تحلیل محتوای متون نشان داد که در مجموع کتاب درسی ادبیات فارسی در دوره متوسطه اول پایه هفتم، به میزان ۷/۲۲ درصد به مؤلفه‌های تربیت اخلاقی توجه شده است که بیانگر توجهی ضعیف است. در کتاب درسی ادبیات فارسی دوره متوسطه اول پایه هشتم نیز به میزان ۱۱/۵۹ درصد به این مؤلفه‌ها توجه شده که باز بیانگر توجه ضعیف است.

گروه پژوهش در مبانی برنامه‌ریزی درسی، پژوهشکده برنامه‌ریزی درسی و نوآوری‌های آموزشی در کتاب *مدرسه و تربیت اخلاقی*، تربیت اخلاقی را در نظام تربیت رسمی چند کشور جهان در سال ۱۳۹۱ به صورت تطبیقی بررسی کرده است. مهدیه اسلامی (۱۳۸۸) پایان‌نامه‌ای با عنوان *بررسی مؤلفه‌های تربیت اخلاقی در کتاب‌های درسی سال دوم راهنمایی تحصیلی با راهنمایی محمد امینی و فریبرز صدیق ارفعی به نقد و تحلیل موضوع مدنظر در دوره راهنمایی پرداخته‌اند.*

۲-۱ روش پژوهش

این پژوهش از لحاظ ماهیت، کاربردی است. از نظر روش پژوهش، تحلیل محتوای مقوله‌ای، و واحد تحلیل آن، متن و اشعار و تصویر است. «تحلیل محتوای مقوله‌ای از معروف‌ترین روش‌های تحلیل محتواست که ابتدا متن موردنظر را به اجزایی تجزیه، سپس اجزا را به طبقاتی تقسیم می‌کنند و با شمارش فراوانی هر طبقه، درصد آن‌ها را مشخص می‌نمایند و در پایان، آن درصدها را تحلیل می‌کنند» (موسوی‌نسب کرمانی، ۱۳۸۴). گفتنی است با توجه به اینکه محور کار این پژوهش بررسی متون فارسی است، پژوهشگران به میزان انعکاس این موضوع در واحد متن، اشعار و تصاویر پرداخته‌اند و سپس جنبه‌های تربیت اخلاقی در آن‌ها را دسته‌بندی و تجزیه و تحلیل کرده‌اند. بر این اساس عناوین مؤلفه‌های استخراج‌شده به ترتیب عبارت‌اند از: (۱) سخن نیکو گفتن؛ (۲) وطن دوستی؛ (۳) پرهیزگاری و تقوا؛ (۴) قناعت؛ (۵) نکوهش هوا و هوس نفسانی؛ (۶)

کرامت انسانی و عزت نفس؛ ۷) محبت و مهرورزی؛ ۸) صبر و بردباری؛ ۹) دوری از تکبر و خودپسندی؛ ۱۰) طبیعت‌شناسی. جامعه آماری این تحقیق، کتاب‌های فارسی مدارس پایه اول تا سوم متوسطه اول در سال ۹۹-۱۴۰۰ است؛ رویکرد پژوهش نیز کاربردی است. براساس روش سرشماری، حجم نمونه با حجم جامعه برابر است. ابزار جمع‌آوری داده‌ها در این پژوهش، با روش تحلیل محتوا و سیستم مقوله‌بندی و رمزگذاری متغیرها و خرده‌متغیرهاست که می‌توان از آن به فهرست وارسی یاد کرد. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها، از شاخص‌های آمار توصیفی فراوانی و درصد استفاده شده است. گفتنی است، مؤلفه‌ها در منابع مختلف، فراتر از موضوعات یادشده است؛ اما نمود عینی در کتاب‌های فارسی، موضوع تحقیق ندارد. پژوهش حاضر صرفاً به نمونه مؤلفه‌های یادشده در کتاب‌های فارسی می‌پردازد تا امکان تطبیق و تأثیرگذاری آن‌ها در این متون مشخص شود. شیوه کار به این شکل خواهد بود که هر مؤلفه از کتاب هفتم تا پایه نهم بررسی می‌شود و سپس مؤلفه بعدی مدنظر قرار می‌گیرد. این روش به سبب پیوستگی و ترتیب مطالب و همچنین انسجام برای نتیجه‌گیری است.

۲- تعریف‌ها

۲-۱ اخلاق

«اخلاق» در اصل، واژه‌ای عربی است؛ مفرد آن «خُلُق» و «خُلُق» است. در لغت به معنای «سرشت و سنجیه» به کار می‌رود؛ اعم از اینکه سنجیه و سرشتی نیکو و پسندیده باشد؛ مانند جوانمردی و دلیری، یا زشت و ناپسند باشد؛ مانند فرومایگی و بزدلی (مصباح یزدی، ۱۳۹۴: ۱۹). در لغت‌نامه دهخدا آمده است: «اخلاق جمع خُلُق و در لغت به معنای خوی‌هاست» (دهخدا، ۱۵۲۵: ذیل اخلاق). «علم اخلاق، علمی است که صفات نفسانی خوب و بد و اعمال و رفتار اختیاری متناسب با آن‌ها را معرفی می‌کند و شیوه تحصیل صفات نفسانی خوب و انجام اعمال پسندیده و دوری از صفات نفسانی بد و اعمال ناپسند را نشان می‌دهد» (ابن مسکویه، ۱۳۹۴: ۲۷).

در دین اسلام اهمیت فراوانی به اخلاق داده شده است. همچنین رسالت مهم پیامبر

اکرم (ص) نیز بیان تعریف اخلاق و اصلاح مسیر اشتباه اخلاق انسان‌ها بوده است. براساس حدیثی که از مستدرک الوسائل وجود دارد، پیامبر اکرم هدف از نبوت و رسالتش را تکمیل فضایل اخلاقی بیان کرده است.

۲-۲ تربیت

«تربیت» در لغت از ماده «ربا» به معنی «زاد و نما»، افزایش یافت، نمو کرد، گرفته شده است» (عادل، ۱۳۸۷، ج ۲: ۱۳۸-۱۳۹). همچنین تربیت از کلمه «رب» به معنی مالک، سید و مربی اشتقاق می‌یابد و این‌گونه معنی می‌شود: انجام وظیفه کردن به شیوه نیکو و پسندیده. با در نظر گرفتن مفهوم لغوی می‌توان تربیت را این‌گونه تعریف کرد: انتخاب رفتار و گفتار مناسب، ایجاد شرایط و عوامل لازم و کمک به شخص مورد تربیت؛ تا بتواند استعدادهای نهفته‌اش را در همه ابعاد وجودی خود به‌طور هماهنگ پرورش دهد و شکوفا کند و به‌سوی هدف و کمال مطلوب، به‌تدریج راه را بییماید.

۱-۲-۲ تربیت اخلاقی

تربیت اخلاقی یکی از ضروریات جامعه برای تربیت افراد است. با توجه به تعریفی که از اخلاق و تربیت ارائه شد، «تربیت اخلاقی عبارت‌اند از: چگونگی به‌کارگیری و پرورش استعدادها و قوای درونی برای توسعه و تثبیت صفات و رفتارهای پسندیده اخلاقی و نیل به سعادت و فضایل اخلاقی و دوری از رذیلت‌هاست» (دیلمی، ۱۳۷۹: ۲۴). در گذشته به‌دلیل درهم‌تنیدگی فرایند تربیت و اخلاق، بدون در نظر گرفتن مرز مشخصی میان این دو، فرایند تربیت با اخلاق همسان گرفته می‌شد. به‌طوری که غزالی معنی تربیت را در این می‌داند که «مربی اخلاق بد را از آدمی بازستاند و به دور اندازد و اخلاق نیکو جای آن بنهد» (غزالی، ۱۳۵۱، ج ۳: ۵۲-۵۳)؛ اما امروزه، دو فرایند جداگانه برای اخلاق و تربیت قائل‌اند؛ زیرا تربیت وسعت بسیار گسترده‌ای دارد و به همه ابعاد و شئون وجودی آدمی بسیط می‌شود؛ اما فرایند اخلاق یکی از حیطه‌ها و ساحت‌های تربیت است؛ بنابراین تربیت اقسام فراوانی دارد؛ مانند تربیت بدنی، تربیت عقلانی، تربیت دینی، تربیت اخلاقی، تربیت جنسی، تربیت عاطفی، تربیت عرفانی، تربیت مدنی، تربیت اجتماعی و... استاد مطهری در این باره می‌نویسد: «تربیت

پرورش دادن و به فعلیت رساندن تمامی استعدادها و ایجاد تعادل در هماهنگی میان آنهاست تا از این طریق مربی به حد اخلاق کمال برسد» (مطهری، ۱۳۹۳: ۳-۹). از سوی دیگر فرایند تربیت با همه رفتار آدمی در همه زمینه‌ها و انواع آن، خواه ارزشی یا غیرارزشی، مرتبط است؛ درحالی که فرایند اخلاق با رفتار آگاهانه، عامدانه و از روی انتخاب و گزینش صورت می‌گیرد و جلوه ارزشی دارد. همچنین به اعتقاد برخی صاحب‌نظران، علم و دستاوردهای فنی آن نه تنها کافی نیست، بلکه همچنان باید ملاحظات اخلاقی و فلسفی، نقش اصلی را در تعلیم و تربیت عهده دار باشد؛ زیرا «بررسی اهداف و غایات تربیت نه در صلاحیت علم و نه در حد تکنیک بلکه فقط در صلاحیت فلسفه و اخلاق است» (شکوهی، ۱۳۹۰: ۶۲).

یکی دیگر از دلایل جدایی فرایند اخلاق و تربیت آن است که عالمان اخلاق معتقدند: «کار تربیتی علاوه بر فعل اخلاقی، فعل طبیعی و رفتار عادی انسان را نیز پوشش می‌دهد. درحالی که فعل اخلاقی از حدود کارهای طبیعی و عادی خارج است. منظور از فعل طبیعی اموری است که آدمی با حیوان مشترک است و ریشه این گونه افعال سودجویی مادی است. در فرایند تربیت تمامی این رفتارهای عادی و طبیعی همراه با رفتار اخلاقی نمود دارد. درحالی که فعل اخلاقی و صفات اندیشه‌های مربوط به آن مختص عالم انسانی و قابل ستایش و نکوهش و ریشه آن فضیلت‌جویی فطری است» (پاپکین، ۱۳۹۴: ۷۸).

بنابراین تربیت اخلاقی به «فرایند برانگیختن، فراهم‌ساختن و به‌کار بستن سازوکارهای آموزشی و پرورشی در جهت دریافت گزاره‌های اخلاقی و شناختن و شناساندن فضایل و ردایل و زمینه‌سازی برای ایجاد نگرش و روی آوردن به اخلاق حسنه و تقید و پایبندی و عینیت‌دادن ارزش‌های اخلاقی به منظور رسیدن به سعادت و کمال جاودانه اطلاق می‌شود؛ بر این اساس، دانش تعلیم و تربیت از داده‌ها و یافته‌های اخلاق بهره می‌گیرد و با سازوکارهای خود نگرش و رفتار اخلاق را در افراد ایجاد کرده و آدمی را از خودمحوری رهایی بخشیده و به او رنگ خدایی می‌دهد» (رضاداد نام، ۱۳۹۰: ۴۶). با این تعریف پیداست تربیت اخلاقی، تربیت برای تخلق فرد به اخلاق نیک است؛ اما اخلاق فقط درباره صفات، ملکات و رفتار اخلاقی و خوبی و بدی آن‌ها سخن می‌گوید.

۳-۲ مؤلفه‌های تربیت اخلاقی

۱-۳-۲ سخن نیکو گفتن

سخن گفتن از نعمت‌های بزرگ الهی است که نقش تعیین‌کننده در ساختار شخصیتی انسان دارد. «قرآن کریم علاوه بر تأکید بر اهمیت سخن، به گفتن سخن نیکو تأکید نموده است» (شجاعی، ۱۳۸۹: ۱۱۵-۱۲۳). امام علی (ع) در این باره می‌فرماید: «مردم را به خوبی مخاطب قرار دهید و با آنان به خوبی سخن بگویید تا پاسخی زیبا بشنوید. کسی که سخن نیکو بگوید، همیشه پیروز است. کسی که زبانش شیرین است، دوستانش بسیار است. زبانت را به نیکو سخن گفتن عادت ده تا از سرزنده شدن در امان باشی، و زبانت را به نرم‌گویی و سلام کردن عادت ده تا دوستداران تو افزون و دشمنان کم گردند» (محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۸، ج ۸: ۴۵۱). این مؤلفه در متوسطه اول از مجموع ۲۰۰۳ واژه، تصویر و عبارت که در باب تربیت اخلاقی وارد شده، ۱۷۵ مورد را (۸.۷۴٪) به خود اختصاص داده است. با توجه به دوران رشد و تثبیت اخلاق در متعلمان، توجه به این مقوله پسندیده است؛ اگرچه می‌باید تأکید ویژه بر این مقوله داشت.

۲-۳-۲ وطن دوستی

این مفهوم در برخی جوامع، مفهوم و شکل خاصی دارد و همه‌جا به یک صورت نیست. به گفته کدکنی «حتی در یک جامعه نیز ممکن است در ادوار مختلف، مفهوم وطن به تناسب مسائل اجتماعی، ساختار حکومتی و بنیادهای سیاسی و اقتصادی تغییر کند. از سوی دیگر، وی وطن را دارای دو مفهوم قومی و اقلیمی دانسته که هر یک از این دو مفهوم در طول دوره‌های مختلف با توجه به شرایط خاص آن دوره دستخوش تغییر شده است» (کدکنی، ۲۰۱۰: ۱۷).

همچنین در حرمت و عزت «وطن» در کلام ا... مجید آمده است: «خداوند شما را از نیکی کردن و رعایت عدالت نسبت به کسانی که در امر دین با شما پیکار نکردند و از خانه و دیارتان بیرون نراندند، نهی نمی‌کند؛ چراکه پروردگار عدالت‌پیشگان را دوست دارد. (او) تنها شما را از دوستی کسانی نهی می‌کند که در امر دین، با شما پیکار کردند و شما را از خانه‌هایتان بیرون راندند، یا به بیرون راندن شما کمک کردند، (نهی تان می‌کند)

از اینکه با آن‌ها دوستی کنید و هرکس آن‌ها را دوست دارد، ظالم و ستمگر است» (ممتحنه: ۹ و ۸). «وطن دوستی یکی از اصلی‌ترین درون‌مایه‌های اشعار شاعران متعهد و وطن‌پرست نیز هست؛ افرادی که از هنر شاعری خود به‌عنوان وسیله‌ای در راستای بهبود شرایط سیاسی و اجتماعی میهن بهره برده و تمامی تلاش خود را در این زمینه برای رسیدن به این هدف به کار بسته‌اند» (کدکنی، ۲۰۱۰: ۳۶). این مؤلفه در متوسطه اول از مجموع ۲۰۰۳ واژه، تصویر و عبارت که در باب تربیت اخلاقی وارد شده، ۴۹۱ مورد را (۲۴.۵۱٪) به خود اختصاص داده است. این فراوانی پس از طبیعت‌شناسی دومین شاخص تأمل‌برانگیز است؛ البته شایسته است با توجه به وضعیت سنی و شرایط مملکت این میزان، به آن توجه شود.

۲-۳-۳ پرهیزگاری و تقوا

تقوا در قرآن کریم، اطاعت از پیامبران (آل عمران: ۵۰)، عامل پذیرش اعمال (مائده: ۳۷) ملاک برتری نزد خدا (حجرات: ۱۳)، بهترین توشه (بقره: ۱۹۷) و شرط ایمان (مائده: ۵۷) معرفی شده است. طبق این آیات قرآن کریم، تقوا به معنای خداترسی و پروای خاص در وجود انسان است؛ در واقع تقوا سرچشمه و عامل فرمان‌برداری از خدا، انجام واجبات و نیز خویشتن‌داری از نافرمانی خداست؛ از همین روی، گاه تقوا به آن حالت ترس و پروای قلبی و گاهی نیز به فعل یا ترک فعل برخاسته از آن خداترسی اطلاق می‌شود. این مؤلفه در متوسطه اول از مجموع ۲۰۰۳ واژه، تصویر و عبارت که در باب تربیت اخلاقی وارد شده، ۱۲۲ مورد را (۶.۰۹٪) به خود اختصاص داده است. میزان توجه به این مقوله در این دوره‌ها مقبول و پاسخگوی نیاز دانش‌آموزان است.

۲-۳-۴ قناعت

قناعت صفت نیکی است که باعث می‌شود انسان از عزت نفس وجدان شریف و اخلاق نیکو برخوردار باشد. «قرآن کریم انسان‌ها را به قانع بودن توصیه می‌کند؛ به‌خاطر آنچه از دست می‌دهید یا به دست می‌آورید غمگین نشوید» (آل عمران: ۶). «قناعت عبارت است از: درُست و از روی برنامه زیستن» (موسوی، ۱۳۹۳: ۲۲). این مؤلفه در متوسطه اول از مجموع ۲۰۰۳ واژه، تصویر و عبارت که در باب تربیت اخلاقی وارد شده،

۲۶ مورد را (۱.۳٪) به خود اختصاص داده است و جزو مقوله‌های کم‌پسامد موضوعات منظور است. به نظر می‌رسد با توجه به درک و شناخت دانش‌آموزان پرداختن بیش از این هم نیاز نباشد.

۲-۳-۵ نکوهش هوی و هوس‌های نفسانی

میل نفس و خواهش دل به کامرانی و شهوات را هوی و هوس می‌نامند. از نظر فلسفی نفس نشانی از روح انسان است که مدیریت قوای نفسانی انسان را به عهده دارد. در اغلب اوقات به دلیل افزون‌خواهی نیروهای نفسانی و تمایل به افراطی‌گری، آدمی دچار شهوت و غضب مفرط و خواسته‌های افراطی برای کامیابی و لذت‌طلبی و راحت‌خواهی می‌شود که به آن، هوای نفس می‌گویند. «در قرآن پیروی از هوی نفس مورد نکوهش و مذمت قرار گرفته است و کسانی که از هوی و هوس پیروی نمی‌کنند، مورد ستایش و تشویق پروردگار متعال قرار گرفته‌اند: "وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ * فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ؛ و اما کسی که از ایستادن در برابر پروردگارش هراسید و نفس خود را از هوس بازداشت، پس جایگاه او همان بهشت است" (نازعات، ۴۱)» (خرمشاهی، ۱۳۹۳، ج ۲: ۲۳۵۸). این مؤلفه در متوسطه اول از مجموع ۲۰۰۳ واژه، تصویر و عبارت که در باب تربیت اخلاقی وارد شده، ۳۵ مورد را (۱.۷۵٪) به خود اختصاص داده است و در واقع جزو مقوله‌هایی است که فراوانی بالایی ندارد و لزوم توجه بیشتر مؤلفان به این مورد با توجه به شرایط سنی و بلوغ آنان ضرورت دارد.

۲-۳-۶ کرامت انسانی و عزت نفس

عزت و سرافرازی یکی از صفاتی است که خداوند حکیم آن را برای خود و پیامبرش و مؤمنین اختصاص داده و در چند آیه شریف به آن اشاره فرموده است (فاطر: ۱۰؛ یونس: ۶۵؛ نساء: ۱۳۹). در روایات ما، برای عزت و سرافرازی، موجبات و علل متعددی مطرح شده است؛ مثل انصاف، پای‌بندی به حق، گذشت، تواضع، شجاعت و...؛ یکی از آن‌ها یأس و ناامیدی از آن چیزی است که در نزد مردم است و از این موجب و علت، تعبیر مختلفی می‌شود؛ مثل «استغنا از مردم»، «عزت نفس»، «کرامت نفس» و... عزت نفس به اعتبار منشأ آن، بخشی از اصل سرافرازی و عزتی است که در قرآن کریم به آن

اشاره شده است؛ بنابراین عزت نفس درحقیقت روحیه بی‌نیازی و یأس نسبت به مردم است که در این باره روایات زیادی وارد شده است. امام صادق - علیه السلام - می‌فرماید: «عزت، پیوسته بی‌قراری می‌کند تا آنکه به خانه‌ای درآید که اهل آن، چشم طمع به آنچه در دست مردم است، نداشته باشند و در آنجا مستقر می‌شود» (محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۸، ج ۸: ۳۷۴۰). این مؤلفه در متوسطه اول از مجموع ۲۰۰۳ واژه، تصویر و عبارت که درباب تربیت اخلاقی وارد شده، ۱۲۵ مورد را (۶.۲۴٪) به خود اختصاص داده است و تقریباً جزو مؤلفه‌های پرتکرار و تأمل‌برانگیز در هر سه پایه است.

۲-۳-۷ محبت و مهرورزی

محبت در لغت به معنای دوستی و علاقه است که می‌توان آن را به‌طورکلی به «محبت به خود» و «محبت به دیگران» تقسیم کرد. خدایی که خود رحمان، رحیم، ودود، رؤف و عطف است، بندگانش را نیز بر این سرشت آفریده است. خدای مهربان بندگانش را نیز به محبت و مهرورزی تشویق می‌کند. «ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ تَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَ تَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ» (بلد: ۱۷ / ۱۸). اسلام بسیار درپی آن است که محبت و برادری میان همه مسلمانان و حتی میان تمامی انسان‌ها گسترش یابد و تفاوت در نژاد و رنگ و زبان و وطن، آن‌ها را از یکدیگر جدا نکند. امام صادق (ع) چنین سفارش می‌کند: «تَوَاصَلُوا وَ تَبَارَّوْا وَ تَرَاحَّمُوا وَ تَعَاطَفُوا» (کلینی، ۱۳۸۵، ج ۲: ۱۷۵). این مؤلفه در متوسطه اول از مجموع ۲۰۰۳ واژه، تصویر و عبارت که درباب تربیت اخلاقی وارد شده، ۳۱۴ مورد را (۱۵.۶۸٪) به خود اختصاص داده است. این مقوله در بین سایر موضوعات مدنظر سومین فراوانی را دارد که میزان توجه به آن با توجه به شرایط سنی دانش‌آموزان معقول به نظر می‌رسد.

۲-۳-۸ صبر و بردباری

منظور از صبر همان استقامت در برابر مشکلات و حوادث گوناگون است که نقطه مقابل آن «جزع» و بی‌تابی است که به معنای ازدست‌دادن مقاومت و تسلیم‌شدن در برابر مشکلات است. در قرآن در حدود صد آیه، از صبر سخن به میان آمده؛ درحالی‌که به هیچ‌یک از فضایل انسانی این اندازه تأکید نشده است. این نشان می‌دهد که قرآن برای

صبر اهمیت ویژه و برای صابران اجر فراوانی قائل شده است؛ می‌فرماید: «إِنَّمَا يَوْفَى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ» (زمر: ۱۰)؛ نیز کلید ورود به بهشت صبر و استقامت شمرده شده است؛ آنجا که می‌فرماید: فرشتگان بر در بهشت به استقبال صابران می‌آیند و به آن‌ها می‌گویند: «سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ» (رعد: ۲۴). مؤلفه صبر و بردباری کمترین فراوانی موضوعات تربیت دینی را در بر می‌گیرد. این مؤلفه در متوسطه اول از مجموع ۲۰۰۳ واژه، تصویر و عبارت که در باب تربیت اخلاقی وارد شده، ۲۰ مورد را (۱٪) به خود اختصاص داده است. مؤلفه صبر و بردباری با ۳ بار نمود (۰.۴۶٪)، کمترین کاربرد را در این کتاب دارند. این در حالی است که صبر باعث گشایش امور است و خداوند در قرآن کریم می‌فرماید، همراه صابران است؛ بنابراین اگر در این مقطع سنی به این موضوعات اخلاقی بیشتر پرداخته می‌شد، می‌توانست تأثیرگذاری بهتری در روحيات و خلییات دانش‌آموزان داشته باشد.

۲-۳-۹ دوری از تکبر و خودپسندی

یکی از سفارش‌های اخلاقی در آموزه‌های اسلام دوری از تکبر و خودپسندی است. قرآن کریم در این باره دو فرمان مهم را بیان می‌کند: (۱) سفارش به تواضع و دوری از تکبر؛ (۲) دوری از خودپسندی و خودبزرگ‌بینی (لقمان: ۱۸). این مؤلفه در متوسطه اول از مجموع ۲۰۰۳ واژه، تصویر و عبارت که در باب تربیت اخلاقی وارد شده، ۵۴ مورد را (۲.۷٪) به خود اختصاص داده است. بازتاب فراوانی افزون‌تر این مؤلفه در متوسطه دوم بیانگر نگرش مؤلفان و توجه آنان به رشد جسمی و فکری دانش‌آموزان و درگیری آن‌ها با چنین صفاتی است. اصل توجه به این مقوله پسندیده است؛ اما کمیت پرداختن به آن جای تأمل دارد.

۲-۳-۱۰ طبیعت‌شناسی

طبیعت هر چیزی است که در اطراف ما وجود دارد و ساخته دست انسان نیست؛ از کوه، درخت و دریا تا درختچه‌های کوچک و بوته‌هایی که انسان هیچ نقشی در ایجاد آن‌ها ندارد. «منظور از طبیعت عالم مادی است؛ یعنی عالمی که با حواسمان با آن در ارتباط هستیم. در قرآن کریم متجاوز از ۷۵۰ آیه وجود دارد که در آن‌ها به پدیده‌های

طبیعی اشاره رفته است» (گلشنی، ۱۳۴: ۱۲۵). از نظر قرآن کریم، طبیعت و آنچه در آن است، نشانه‌های خداوند هستند و خداوند در هر جای قرآن بر این مسئله تأکید می‌کند. این مؤلفه در متوسطه اول از مجموع ۲۰۰۳ واژه، تصویر و عبارت که در باب تربیت اخلاقی وارد شده، ۷۲۴ مورد را (۳۸.۰۵٪) به خود اختصاص داده است. مقوله طبیعت‌شناسی بالاترین فراوانی را در بر می‌گیرد. تأکید بر این فراوانی نشان می‌دهد چقدر این موضوع می‌تواند در آموزش حکمت آفرینش هرچیز در جهان برای دانش‌آموزان مؤثر باشد. با توجه به اتفاق‌هایی که در سالیان اخیر برای منابع طبیعی کشور پیش آمده، ضرورت پرداختن به این موضوع ضروری است.

۲-۴ کتاب فارسی هفتم (اول متوسطه اول)

این کتاب در دو بخش به آموزش و تقویت مهارت‌های زبانی و ادبی می‌پردازد و با کتاب‌های دوره ابتدایی پیوستگی دارد. در بخش مهارت‌های خوانداری باید به ویژگی‌های آوایی زبان فارسی توجه بیشتری شود؛ همچنین در درس‌های آزاد، بر تولید محتوای درس به موضوع‌هایی متناسب با عنوان فصل در قلمرو فرهنگ و ادبیات بومی و آداب محلی و نیازهای ویژه نوجوانان و سایر مسائل از این قبیل توجه شده است. این کتاب متشکل از یک ستایش، شش فصل (هفده درس) و یک نیایش پایانی است. درس‌های پنجم و پانزدهم از جمله دروس آزادند و هر درس قسمت‌های دیگری با عنوان‌های «شعرخوانی، حکایت و روان‌خوانی» دارد؛ اگرچه ممکن است در یک درس، به یک، دو و یا هر سه موضوع پرداخته باشد. نکته تأمل‌برانگیز اینکه در کتاب‌های فارسی متوسطه اول، تعداد تصاویر، نسبت به دوره ابتدایی کمتر و تعداد درس‌های نظم از نثر نسبت به دبستان بیشتر است؛ زیرا به نظر می‌رسد دانش‌آموزان در این مقطع سنی از نظر فکری رشد بیشتری کرده‌اند.

۲-۵ کتاب فارسی هشتم (دوم متوسطه اول)

این کتاب براساس رویکرد مهارتی، بر آموزش و تقویت مهارت‌های زبانی و فرازبانی تأکید دارد و ادامه منطقی کتاب هفتم است که به حضور فعال دانش‌آموزان در فرایند یاددهی و یادگیری برای پویاتر شدن کلاس نیاز دارد. به منظور هدف پرورش و تقویت

مهارت‌های خوانداری و ایجاد نشاط ذهنی و آشنایی با متون مختلف و پرورش فرهنگ کتاب‌خوانی، روان‌خوانی‌ها، شعرخوانی‌ها و حکایت‌ها در این کتاب موضوعیت دارد. این کتاب دارای یک ستایش، شش فصل (هفده درس) و یک نیایش پایانی است؛ ضمن اینکه در برخی دروس، قسمت‌هایی با عنوان‌های (حکایت، روان‌خوانی و شعرخوانی) وجود دارد. همچنین دروس پنجم و پانزدهم برای تقویت و تولید متن دانش‌آموزان جزو درس‌های آزاد است.

۲-۶ کتاب فارسی نهم (سوم دوره اول متوسطه)

این کتاب بر همان شیوه فارسی هشتم طراحی و تولید شده است و طراحی آن براساس برنامه درس ملی و با توجه به عناصر پنجگانه «علم، تفکر، ایمان، اخلاق و عمل» و جلوه‌های آن در چهار پهنه «خود، خلق، خلقت و خالق» تألیف شده است. این کتاب دارای یک ستایش، شش فصل (هفده درس) و یک نیایش پایانی است؛ همچنین هر درس به‌تأویب قسمت‌هایی با عنوان‌های «حکایت، روان‌خوانی و شعرخوانی» دارد؛ نیز دروس پنجم و پانزدهم برای تقویت و تولید متن دانش‌آموزان جزو درس‌های آزاد است.

۳- یافته‌های پژوهش

در این قسمت پس از معرفی کتاب‌های فارسی متوسطه اول، با توجه به اهداف پژوهش به گزارش یافته‌های پژوهش پرداخته شده است. یافته‌های جدول‌های شماره ۳، ۲، ۱ میزان توجه به مؤلفه‌های تربیت اخلاق دینی در کتاب‌های فارسی متوسطه اول به تفکیک پایه‌های هفتم، هشتم و نهم را نشان می‌دهد. جدول شماره ۴، به مقایسه تحلیل محتوای کتاب فارسی دوره متوسطه اول براساس کاربرد مؤلفه‌های تربیت اخلاقی در پایه‌های مختلف و تفاوت کمی و کیفی آن می‌پردازد. شیوه کار به این شکل است که هر مؤلفه در همه دروس کتاب پایه هفتم تا نهم بررسی شده می‌شود؛ در واقع از تمام شدن بررسی یک مؤلفه، مؤلفه بعدی بررسی خواهد شد؛ این روش به سبب پیوستگی و ترتیب مطالب و همچنین انسجام برای نتیجه‌گیری صورت می‌گیرد.

جدول ۱: تحلیل محتوای کتاب فارسی پایه هفتم (دوره اول متوسطه اول) براساس مؤلفه‌های

تربیت اخلاقی

ردیف	مؤلفه	متن (واژه، نثر، نظم)	تصویر	مجموع فراوانی	درصد
۱	سخن نیکو گفتن	۵۷	۰	۵۷	۸.۷۸
۲	وطن‌دوستی	۱۰۴	۳	۱۰۷	۱۶.۴۹
۳	پرهیزگاری و تقوا	۵۲	۰	۵۲	۸.۰۱
۴	قناعت	۷	۰	۷	۱.۰۸
۵	نکوهش هوا و هوس نفسانی	۵	۰	۵	۰.۷۷
۶	کرامت انسانی و عزت نفس	۲۲	۰	۲۲	۳.۳۹
۷	محبت و مهرورزی	۱۷۳	۷	۱۸۰	۲۷.۷۳
۸	صبر و بردباری	۳	۰	۳	۰.۴۶
۹	دوری از تکبر و خودپسندی	۱۱	۰	۱۱	۱.۶۹
۱۰	طبیعت‌شناسی	۱۹۱	۱۲	۲۰۳	۳۱.۲۸
جمع					۱۰۰
				۶۴۹	

جدول ۲: تحلیل محتوای کتاب فارسی پایه هشتم (دوره دوم متوسطه اول) براساس مؤلفه‌های

تربیت اخلاقی

ردیف	مؤلفه	متن (واژه، نثر، نظم)	تصویر	مجموع فراوانی	درصد
۱	سخن نیکو گفتن	۴۴	۰	۴۴	۵.۷۹
۲	وطن‌دوستی	۲۲۷	۱۲	۲۳۹	۳۱.۴۵
۳	پرهیزگاری و تقوا	۴۰	۰	۴۰	۵.۲۶
۴	قناعت	۱۵	۰	۱۵	۱.۹۷
۵	نکوهش هوا و هوس نفسانی	۲۱	۰	۲۱	۲.۷۶
۶	کرامت انسانی و عزت نفس	۵۶	۰	۵۶	۷.۳۷
۷	محبت و مهرورزی	۶۱	۴	۶۵	۸.۵۵
۸	صبر و بردباری	۷	۰	۷	۰.۹۲
۹	دوری از تکبر و خودپسندی	۲۷	۰	۲۷	۳.۵۵
۱۰	طبیعت‌شناسی	۲۳۴	۱۲	۲۴۶	۳۲.۳۷
جمع					۱۰۰
				۷۶۰	

جدول ۳: تحلیل محتوای کتاب فارسی پایه نهم (دوره سوم متوسطه اول) براساس مؤلفه‌های

تربیت اخلاقی

ردیف	مؤلفه	متن (واژه، نثر، نظم)	تصویر	مجموع فراوانی	درصد
۱	سخن نیکو گفتن	۷۳	۰	۷۳	۱۲.۲۷
۲	وطن‌دوستی	۱۴۱	۴	۱۴۵	۲۴.۳۷
۳	پرهیزگاری و تقوا	۲۹	۱	۳۰	۵.۰۴
۴	قناعت	۴	۰	۴	۰.۶۷
۵	نکوهش هوا و هوس نفسانی	۸	۱	۹	۱.۵۱
۶	کرامت انسانی و عزت نفس	۳۴	۳	۳۷	۶.۲۲
۷	محبت و مهرورزی	۷۸	۱	۷۹	۱۳.۲۸
۸	صبر و بردباری	۱۰	۰	۱۰	۱.۶۸
۹	دوری از تکبر و خودپسندی	۱۵	۱	۱۶	۲.۶۹
۱۰	طبیعت‌شناسی	۱۸۳	۹	۱۹۲	۳۲.۲۷
جمع					۱۰۰

جدول ۴: مقایسه تحلیل محتوای کتاب فارسی همه پایه‌های متوسطه اول براساس مؤلفه‌های

تربیت اخلاقی

ردیف	مؤلفه	پایه تحصیلی	متن (واژه، نثر، نظم)	تصویر	مجموع فراوانی	درصد
۱	سخن نیکو گفتن	هفتم	۵۷	۰	۵۷	۳۲.۷۶
		هشتم	۴۴	۰	۴۴	۲۵.۲۹
		نهم	۷۳	۰	۷۳	۴۱.۹۵
جمع						۱۷۴
۲	وطن‌دوستی	هفتم	۱۰۴	۳	۱۰۷	۲۱.۷۹
		هشتم	۲۲۷	۱۲	۲۳۹	۴۸.۶۸
		نهم	۱۴۱	۴	۱۴۵	۲۹.۵۳
جمع						۴۹۱
۳	پرهیزگاری و تقوا	هفتم	۵۲	۰	۵۲	۴۲.۶۲
		هشتم	۴۰	۰	۴۰	۳۲.۷۹
		نهم	۲۹	۱	۳۰	۲۴.۵۹
جمع						۱۲۲

۲۶.۹۲	۷	۰	۷	هفتم	قناعت	۴
۵۷.۶۹	۱۵	۰	۱۵	هشتم		
۱۵.۳۸	۴	۰	۴	نهم		
۱.۳	۲۶	جمع				
۱۴.۲۹	۵	۰	۵	هفتم	نکوهش هوا و هوس نفسانی	۵
۶۰	۲۱	۰	۲۱	هشتم		
۲۵.۷۱	۹	۱	۸	نهم		
۱.۷۵	۳۵	جمع				
۱۹.۱۳	۲۲	۰	۲۲	هفتم	کرامت انسانی و عزت نفس	۶
۴۸.۷	۵۶	۰	۵۶	هشتم		
۳۲.۱۷	۳۷	۳	۳۴	نهم		
۵.۷۴	۱۱۵	جمع				
۵۵.۵۶	۱۸۰	۷	۱۷۳	هفتم	محبت و مهرورزی	۷
۲۰.۰۶	۶۵	۴	۶۱	هشتم		
۲۴.۳۸	۷۹	۱	۷۸	نهم		
۱۶.۱۸	۳۲۴	جمع				
۱۵	۳	۰	۳	هفتم	صبر و بردباری	۸
۳۵	۷	۰	۷	هشتم		
۵۰	۱۰	۰	۱۰	نهم		
۱	۲۰	جمع				
۲۰.۳۷	۱۱	۰	۱۱	هفتم	دوری از تکبر و خودپسندی	۹
۵۰	۲۷	۰	۲۷	هشتم		
۲۹.۶۳	۱۶	۱	۱۵	نهم		
۲.۷	۵۴	جمع				
۳۱.۶۷	۲۰۳	۱۲	۱۹۱	هفتم	طبیعت‌شناسی	۱۰
۳۸.۳۸	۲۴۶	۱۲	۲۳۴	هشتم		
۲۹.۹۵	۱۹۲	۹	۱۸۳	نهم		
۳۲.۰۲	۶۴۱	جمع				
۱۰۰	۲۰۰۲	جمع کل				

۴- نتیجه‌گیری

تربیت اخلاقی در آموزش و پرورش جایگاه بسیار مهمی دارد؛ زیرا مدرسه مکانی است که در شکل‌دهی به شخصیت دانش‌آموزان و تربیت آن‌ها می‌تواند بسیار تأثیرگذار باشد. در این بین، آثار ادبی و ادبیات فارسی کشورمان - که برگرفته از اعتقادات و باورهای ایرانی و اسلامی است - دانش‌آموزان را با تربیت اخلاقی و دستاوردهای علمی و فرهنگی آشنا می‌کند. در این پژوهش، نتیجه نمود مؤلفه‌های تربیت اخلاقی در کتاب فارسی مقطع متوسطه اول بررسی شد. یافته‌های پژوهش در جدول ۴، مبتنی بر مقایسه تحلیل محتوای همه پایه‌ها، نشان داد که در کتاب‌های فارسی همه مقاطع متوسطه اول، در ۲۰۰۲ جمله و تصویر به مؤلفه‌های تربیت اخلاقی اشاره و پرداخته شده است.

مؤلفه طبیعت‌شناسی با ۶۴۱ (۳۲.۰۲٪) جمله و تصویر دارای بیشترین فراوانی و مؤلفه صبر و بردباری با ۲۰ (۱٪) جمله و تصویر دارای کمترین فراوانی در همه مقاطع متوسطه اول بودند. مؤلفه‌های بعدی به ترتیب بیشترین به کمترین عبارت‌اند از: وطن‌دوستی ۴۹۱ (۲۴.۵۳٪)؛ محبت و مهرورزی ۳۲۴ (۱۶.۱۸٪)؛ سخن نیکو گفتن ۱۷۴ (۸.۶۹٪)؛ پرهیزگاری و تقوا ۱۲۲ (۶.۰۹٪)؛ کرامت انسانی و عزت نفس ۱۱۵ (۵.۷۴٪)؛ دوری از تکبر و خودپسندی ۵۴ (۲.۷٪)؛ نکوهش هوا و هوس نفسانی ۳۵ (۱.۷۵٪)؛ قناعت ۲۶ (۱.۳٪).

اصل مکارم اخلاق و توجه به آن در مقوله آموزش برای دانش‌آموزان و به‌ویژه برای دانش‌آموزان متوسطه اول ضرورت دارد؛ زیرا این زمان، دوران شکل‌گیری نهاد و هویت جسمی و روحی آنان است. متأسفانه جهان امروز کمر به استیصال منابع طبیعی و به‌نوعی نابودی طبیعت بسته است و البته این آسیب در کشور ما نیز چهره نموده است؛ بنابراین پرداختن به طبیعت‌شناسی و ارزش و جایگاه آن که در این متون به آن توجه شده، به‌حق و شایسته است. در عین حال موضوع وطن و مام میهن - آن هم با حساسیت‌های ویژه امروزی که کشور ما با آن دست به‌گریبان است و با فشار اجانب و بیگانگان همراه شده است - قاعدتاً ضرورت آموزش نسلی است که با سرداران و جان‌برکفان کشور آشنا شوند و حدود و ثغور ایران را بشناسند؛ بنابراین، فراوانی این موضوع، منطقی و لازم

است. محبت و مهرورزی خُلُق‌ی است که نیاز همیشگی جامعه بشری است. اگرچه دانش‌آموزان، دوران ابتدایی را پشت سر گذاشته و از نیاز عاطفی فردی گذشته‌اند، اینک نیاز به محبت جمعی و اجتماعی، در آن‌ها بیشتر حس می‌شود. در مقوله سخن‌نیکو گفتن به نظر می‌رسد، هم حسن سخن‌گفتن و هم غنای لغوی و ادبی، از نیازهای اساسی متعلمان در این سن است که نیاز به بسامد بالاتری دارد. پرهیزگاری و تقوا، کرامت انسانی و عزت نفس و دوری از تکبر و خودپسندی نیز از آموزش‌های لازم است که به نظر کمیت مطرح شده معقول است؛ اما درباب نکوهش هوا و هوس نفسانی، با در نظر گرفتن شرایط سنی و دنیای آلوده امروزی به فضاهای مجازی، این فراوانی پاسخگوی آموزش‌های لازم نیست. همین قاعده درباب صبر و بردباری تیز مصداق دارد؛ البته مؤلفه قناعت با این فراوانی مناسب به نظر می‌رسد.

منابع

۱. قرآن کریم.
۲. نهج البلاغه.
۳. ابن مسکویه، ابوعلی احمد بن محمد (۱۳۹۴)، *تهذیب الأخلاق أو کتاب الطهاره فی تهذیب الاخلاق، تحقیق و تنظیم: سید حسین مؤمنی تهران: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.*
۴. اخلاقی، اسماعیل (۱۳۸۸)، «تربیت دینی در عصر مدرن»، منبع پایگاه حوزه، شماره ۲۵۸.
۵. اعتصامی، مهدی (۱۳۸۴)، «رویکرد در برنامه درسی و نسبت آن با تعلیم و تربیت دینی»، *رشد آموزش معارف اسلامی*، دوره هفدهم، شماره ۳، ۴۶-۴۲.
۶. ایرانمنش، حیدرضا (۱۳۹۳)، «بررسی تطبیقی آموزه‌های تربیت اخلاقی در شاهنامه فردوسی و قرآن کریم»، اصفهان، *همایش ملی فلسفه و تربیت دینی و تربیت اخلاقی*، دوره ۵، ۱۲۸-۱۳۰.
۷. اسلامی، مهدیه (۱۳۸۸)، *بررسی مؤلفه‌های تربیت اخلاقی در کتاب‌های درسی دوم راهنمایی، پایان‌نامه ارشد، کاشان: دانشگاه کاشان، علوم انسانی.*

۸. باقری، خسرو (۱۳۹۰)، *نگاهی دوباره به تربیت اسلامی*، ج ۱، تهران: مدرسه.
۹. پاکین، ریچارد؛ استرول، آروم (۱۳۹۴)، *کلیات فلسفه*، مترجم سید جلال‌الدین مجتبوی، تهران: دانشگاه تهران.
۱۰. تاج‌الدین، مرضیه؛ بازارگادی، مهرنوش (۱۳۸۸)، «مؤلفه‌ها و شاخص‌های تربیتی از دیدگاه قرآن کریم»، *مجله قرآنی کوثر*، شماره ۳۲، ۴۷-۶۲.
۱۱. خرمشاهی، بهاء‌الدین (۱۳۹۳)، *دانشنامه قرآن*، تهران: دوستان.
۱۲. داودی، محمد (۱۳۹۱)، *اخلاق اسلامی*، تهران: دانشگاه پیام نور.
۱۳. دیلمی، احمد (۱۳۷۹)، *اخلاق اسلامی*، قم: نشر معارف.
۱۴. رضاداد نام، فاطمه (۱۳۹۰)، *مبانی و راهکارهای تربیت اخلاقی در قرآن کریم*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، مشهد: دانشکده الهیات دانشگاه فردوسی.
۱۵. شجاعی، احمد (۱۳۸۹)، «سخن نیکو از منظر قرآن»، *معرفت*، سال نوزدهم، شماره ۱۵۲، ۱۱۵-۱۲۳.
۱۶. شکوهی، غلامحسین (۱۳۹۰)، *مبانی و اصول آموزش و پرورش*، مشهد: آستان قدس رضوی.
۱۷. شمیسا، سیروس (۱۳۸۷)، *انواع ادبی*، تهران: دانشگاه پیام نور.
۱۸. سعیدی رضوانی، محمود؛ بینقی، تقی (۱۳۸۰)، «تأملی در باب تناسب نظام آموزش و پرورش رسمی با تربیت دینی»، *تربیت اسلامی*، شماره ۶، ۱۰۶-۱۳۲.
۱۹. صانعی، سید مهدی (۱۳۷۸)، *پژوهشی در تعلیم و تربیت اسلامی*، مشهد: سناباد.
۲۰. عادل محمود، فخرالدین بن محمد طریحی؛ حسینی، احمد (۱۳۸۷)، *مجمع‌البحرین*، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
۲۱. غزالی، محمد بن محمد (۱۳۵۱)، *احیاء علوم‌الدین*، ترجمه مؤیدالدین محمد خوارزمی، به‌کوشش حسین خدیو جم، تهران: علمی و فرهنگی.
۲۲. کشاورز، سوسن (۱۳۸۷)، «تحول در امر تربیت دینی دانش‌آموزان در نظام آموزشی»، *راهبرد فرهنگ و هنر*، سال اول، شماره ۱، ۷۳-۱۱۲.

۲۳. _____ (۱۳۸۷)، «شاخص‌ها و آسیب‌های تربیت دینی»، تربیت اسلامی، دوره ۳، شماره ۶، ۹۳-۱۲۲.
۲۴. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۸۵)، ترجمه اصول کافی، ترجمه صادق حسن‌زاده، تهران: قائم آل محمد.
۲۵. گروه مؤلفان (۱۳۹۹)، فارسی اول دبستان، تهران: افست.
۲۶. _____ (۱۳۹۹)، فارسی دوم دبستان، تهران: افست.
۲۷. _____ (۱۳۹۹)، فارسی سوم دبستان، تهران: افست.
۲۸. _____ (۱۳۹۹)، فارسی چهارم دبستان، تهران: افست.
۲۹. _____ (۱۳۹۹)، فارسی پنجم دبستان، تهران: افست.
۳۰. _____ (۱۳۹۹)، فارسی ششم دبستان، تهران: افست.
۳۱. _____ (۱۳۹۹)، فارسی ۱ شاخه نظری، تهران: شرکت نشر و چاپ کتب درسی ایران.
۳۲. _____ (۱۳۹۹)، فارسی ۲ شاخه نظری، تهران: شرکت نشر و چاپ کتب درسی ایران.
۳۳. _____ (۱۳۹۹)، فارسی ۳ شاخه نظری، تهران: شرکت نشر و چاپ کتب درسی ایران.
۳۴. _____ (۱۳۹۹)، فارسی هفتم دوره متوسطه اول، تهران: شرکت نشر و چاپ کتب درسی ایران.
۳۵. _____ (۱۳۹۸)، فارسی هشتم دوره متوسطه اول، تهران: شرکت نشر و چاپ کتب درسی ایران.
۳۶. _____ (۱۳۹۸)، فارسی نهم دوره متوسطه اول، تهران: شرکت نشر و چاپ کتب درسی ایران.
۳۷. _____ (۱۳۹۸)، دین و زندگی ۲ شاخه نظری، تهران: شرکت نشر و چاپ کتب درسی ایران.

۳۸. _____ (۱۳۹۵). تربیت دینی در جامعه اسلامی معاصر، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
۳۹. گروه نویسندگان (۱۳۷۹)، تربیت اسلامی، تهران: انتشارات اسلامی.
۴۰. گلشنی، مهدی (۱۳۸۴). قرآن و علوم طبیعت، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
۴۱. دهخدا، علی اکبر (۱۵۲۵)، لغت‌نامه دهخدا، تهران: دانشگاه تهران.
۴۲. محمدی ری‌شهری، محمد (۱۳۸۸)، میزان الحکمه، قم: مؤسسه علمی - فرهنگی دارالحدیث.
۴۳. مرزوقی، رحمت‌الله؛ دهقانی، یاسر (۱۳۹۸)، «ارزیابی تربیت دینی دانش آموزان دوره دوم متوسطه شهر شیراز»، مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی، سال چهارم، شماره ۲ (پیاپی ۱۱)، ۹۹-۱۲۲.
۴۴. مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۹۴)، فلسفه اخلاق، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
۴۵. مطهری، مرتضی (۱۳۷۵)، تعلیم و تربیت در اسلام، تهران، صدرا.
۴۶. _____ (۱۳۶۳)، گفتارهای معنوی، تهران، صدرا.
۴۷. _____ (۱۳۷۱)، مجموعه آثار حماسه حسینی، تهران، صدرا، جلد ۱۷.
۴۸. _____ (۱۳۹۳)، انسان کامل، تهران: صدرا.
۴۹. موسوی، سید کاظم (۱۳۹۳)، «فضیلت قناعت در زندگی زن و مرد»، زن و فرهنگ، سال ششم، شماره ۲۲، ۲۷-۳۹.
۵۰. موسوی‌نسب کرمانی، سید محمدرضا (۱۳۸۴)، «آشنایی با روش تحلیل محتوا»، دوفصلنامه علمی - تخصصی پژوهش، شماره ۲، ۵-۲۸.
51. Kadkani, M.R (2010), "Past Considered from home country", **Jornal of Bokhara**, No75 , 15-45.